

Radioscopie van een kolonie: Belgisch-Congo 1908-1960

Guy Vanthemsche, hoofddocent sectie Geschiedenis VUB

Inleiding

In 1885 kon een tienjarige jongen in Antwerpen zijn avontuurlijke oom uitwinnen, één van de eerste 'pioniers' die naar dat nagenoeg onbekende gebied vertrok. In 1960 kon diezelfde persoon, nu een 85-jarige man, in de luchthaven van Zaventem zijn kinderen en kleinkinderen opvangen die de chaos van het pas onafhankelijke Congo ontvluchtten.

1885-1960: vijfenzeventig jaar lang - niet meer dan de duur van één mensenleven - was Congo koloniaal gebied. Naar de maatstaven van de wereldgeschiedenis vertegenwoordigt de kolonisatie dus slechts een korte periode. Maar de veranderingen die ze teweegbracht, waren immens. Twee totaal verschillende samenlevingsvormen kwamen op bruuske wijze met elkaar in contact. Eén van beide zette de toon; de andere moest ondergaan. In uitgestrekte gebieden werd het maatschappelijk landschap op enkele decennia grondig gewijzigd. Dat proces was uiterst ingewikkeld. De tradi-

tionele Afrikaanse structuren verdwenen niet eensklaps; de beschaving, de moderniteit of het kapitalisme (de externe, Europese prikkel kreeg en krijgt nog steeds verschillende etiketten opgeplakt) vervingen niet plots het 'oude'. 'Oud' en 'nieuw' werden op subtiele wijze vervlochten. Om die evolutie goed te begrijpen, zouden we eerst de werking van de pre-koloniale Afrikaanse maatschappijen moeten analyseren. We zouden ook nauwkeurig moeten observeren hoe de gekoloniseerden zich onder het koloniale juk gedroegen (het zou immers verkeerd zijn hen te beschouwen als louter passieve instrumenten in handen van de blanke kolonisatoren). We zouden tenslotte ook moeten nagaan welke pre-koloniale mechanismen (min of meer aangepast) bleven voortbestaan ondanks (of misschien juist omwille van) de koloniale overheersing. Zo'n analyse zou heel wat bladzijden vergen. De ruimte waarover we beschikken is echter beperkt. Noodgedwongen zullen we hier dus keuzen moeten maken. Opzettelijk staat in de titel het woord radioscopie. We willen de koloniale realiteit immers op

een vrij eenvoudige en zelfs rudimentaire wijze doorlichten. We trachten haar essentiële articulaties te onderscheiden. We zullen niet proberen na te gaan hoe het maatschappelijk weefsel functioneerde. We bieden dus geen fysiologie of een scan van de koloniale samenleving. Vermits het maatschappelijk geraamte door de kolonisator werd uitgebouwd en opgelegd, benadrukt onze tekst veeleer de Belgische kant van het gebeuren. De Congolese beleving ervan komt bijgevolg veel minder aan bod. Bovendien zullen we ons blikveld nog verder vernauwen door een chronologische klemtoon te leggen. De periode van de Onafhankelijke Congostaat, ingesteld en beheerst door Leopold II (1885-1908), zal hier nauwelijks aan bod komen. We houden het bij de krachtlijnen van het koloniaal beleid van de Belgische Staat, die Leopolds Afrikaanse bezittingen overnam ten gevolge van een internationale protestcampagne tegen de wreedheden begaan in Congo⁽¹⁾. De periode 1908-1960 zal hier dus centraal staan. Ook de dekolonisatie zullen we niet bespreken. Dit stormachtige proces is zo rijk aan gebeurtenissen dat daaraan een heel aparte studie zou moeten gewijd worden. Tenslotte willen we ook duidelijk onderstrepen dat onderhavige synthese geenszins origineel is. Een nieuwe kijk op de Belgische kolonisatie zal de lezer hier zeker niet vinden. We steunen immers ruimschoots op het baanbrekende werk van vermaarde Congo-kenners als Stengers, Vellut, Peemans, Jewsiewicki en andere auteurs waarvan de werken in de voetnoten vermeld worden⁽²⁾. De Congolese historici hebben nu ook zelf het heft in handen genomen. De jongste jaren produceerden ze heel wat waardevolle historische studies - onder meer de recente en omvangrijke synthese van de Congolese geschiedenis door Isidore Ndaywel⁽³⁾.

De economische structuur

Het Belgisch koloniaal bewind veroorzaakte in Congo een grondige mutatie van de productieve activiteiten. Totaal nieuwe goederen werden op een totaal nieuwe wijze voortgebracht. De manier waarop dat gebeurde, was van doorslaggevend belang voor het uitzicht van de hele samenleving. Welke waren de specifieke kenmerken van het koloniaal bewind op economisch gebied?

De verwevenheid van overheid en privé-kapitaal en de grote concentratiegraad

Welke rol speelden de economische factoren in de opbloei van het kolonialisme op het einde van de vorige eeuw? Die vraag heeft al heel wat stof doen opwaaien. Men moet zich hier echter hoeden voor simplismen, zowel in de ene zin (bevestiging van het oorzakelijk karakter van die factor) als in de andere (de ontkenning ervan). De totstandkoming van de Belgische koloniale aanwezigheid in Centraal-Afrika bewijst dat het onmogelijk is een eenvoudige band te leggen tussen de zogenaamde 'behoeften' van 'het' kapitalisme en de koloniale koorts van rond de jaren 1880 ('noodzaak' aan grondstoffen, of afzetmarkten, of kapitaalinvesteringen van de Europese grootbedrijven).

De koloniale ambities van Leopold II ontstonden immers in een klimaat van scepticisme of zelfs wantrouwen van het Belgisch establishment, ook in de kringen van het grootkapitaal. De vorst ondervond bijvoorbeeld heel wat moeilijkheden om de eerste koloniale ondernemingen te financieren. Het was niet gemakkelijk om voldoende investeerders te vinden die wilden participeren in het kapitaal van de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie (CCCI, 1886/87), ouderdomsdeken van de Congolese ondernemingswereld en latere hoeksteen van de Congolese economie. De spoorlijn Kinshasa-Matadi, echte levensader voor de Con-

golese economie, werd gebouwd door de Compagnie du Chemin de Fer du Congo (CFC, 1889), een dochtermaatschappij van de CCCI, waarvan de Onafhankelijke Congostaat 40% van de aandelen bezat. Bijkomende overheidssteun was bovendien onontbeerlijk om de maatschappij van de faling te vrijwaren.

Een kentering kwam er rond de eeuwwisseling, enkele jaren voor de overdracht van Leopolds overzees gebied aan de Belgische Staat. Een symbolische datum is 1906: de Société Générale de Belgique (SGB) verscheen dan "en force" op het Congolese terrein. Ze was medestichter van drie maatschappijen die al gauw sleutelondernemingen in de koloniale economie zouden worden: de Union minière du Haut-Katanga (UMHK), de Forminière en de BCK (Compagnie du Chemin de Fer du Bas-Congo au Katanga). Hoewel die ondernemingen tot de sfeer van de Generale werden gerekend en daar nu nog mee geassocieerd worden, had de SGB niet altijd de meerderheid van hun aandelen in handen. Door ingewikkelde financiële constructies was de koloniale overheid de belangrijkste stemgerechtigde in de UMHK en de Forminière. Maar in de praktijk vertrouwde de overheid het beheer van de maatschappij volledig toe aan SGB-mensen. Een ander voorbeeld van de ondersteuning van het privékapitaal door de overheid vinden we bij de groep-Empain, die vanaf het begin van de eeuw ook actief werd in de kolonie. De meerderheid van de aandelen van de Compagnie des Chemins de Fer du Congo Supérieur aux Grands Lacs Africains (CFL, 1902) was wel degelijk in privéhanden, maar de overheid had aan die onderneming een interestgarantie toegekend: in geval van verlies zou het koloniaal budget haar een dividend van 4% toekennen. Deze enkele voorbeelden illustreren heel duidelijk de grote administratief-juridische, financiële en zelfs persoonlijke verwevenheid tussen

overheid en grootkapitaal, een specificiteit van de Belgische koloniale structuur. Dit kenmerk heeft een beslissende invloed uitgeoefend op de dynamiek van de Congolese samenleving tijdens en zelfs na het koloniale regime⁽⁴⁾. SG-voorman Jadot zei: "*Nulle part, dans n'importe quelle colonie, il n'est d'exemple d'une participation de l'Etat dans les sociétés concessionnaires aussi importante que celle que la Colonie (du Congo belge) détient dans les sociétés de 1906*"⁽⁵⁾.

Naast de verwevenheid tussen (koloniale) Staat en grootkapitaal moet ook gewezen worden op de sterke concentratie van de bedrijfsstructuur in Congo. Enkele kapitaalgroepen (vooral de SGB) namen het gros van de geïnvesteerde kapitalen voor hun rekening⁽⁶⁾. In 1950 vertegenwoordigden vier groepen 70% van die kapitalen (de SG 45% op haar eentje). De loontrekende bevolking was overwegend in enkele zeer grote ondernemingen tewerkgesteld. In 1950 werkte 41% van de gesalarieerden in de amper 111 bedrijven die meer dan 1000 werknemers telden (nauwelijks 1,8% van het totaal aantal bedrijven)⁽⁷⁾. Beide gegevens droegen uiteraard bij tot een grote machtsconcentratie in de koloniale besluitvormingsprocessen. De bekende historicus en specialist van de Congolese geschiedenis, Jean Stengers, drukte die toestand zeer gevat uit met volgende beeldspraak: "*Avec un peu de chance, un promeneur pouvait croiser en une journée, dans le Parc de Bruxelles, tous les hommes qui dirigeaient le Congo*"⁽⁸⁾. Hoge ambtenaren stapten vaak over naar de privésector. Omgekeerd gebeurde het ook dat leidende figuren uit grote privébedrijven hoge officiële functies waarnamen, hoewel de voorbeelden hiervan minder talrijk zijn. Enkele zakenlui, zoals Renkin en Godding, werden minister van Koloniën en CCCI-voorman, Lippens werd gouverneur-generaal.

Zo ontstond een maatschappelijke structuur die door haar grote concentratie en de verstrengende



*Mijnwerker in de mijn Prince Léopold van de Union minière
du Haut-Katanga (Koninklijk Museum voor Midden-Afrika)*

ling tussen overheid en privé, een vruchtbare grond leverde voor de machtsuitoefeningsmechanismen die kenmerkend zijn voor het onafhankelijke Congo/Zaire. De 'kleptocratische' methoden ('heerschappij door dieven') die Mobutu (en opvolgers?) toepaste (resp. toepasten), steunden op de economische concentratie en op de verbondenheid van de administratie met de grootschalige productie. Eén van de belangrijkste kenmerken van de post-koloniale Afrikaanse maatschappijen bestaat hierin: via de bezetting van het staatsapparaat beheersen de leidende elites ook de economische activiteit; ze gebruiken die positie voor hun eigen verrijking en die van hun cliënten⁽⁹⁾. Door de typische structuur van het Belgisch koloniaal apparaat heeft dit fenomeen zich in Congo/Zaire sterk kunnen ontwikkelen.

De productieve activiteiten in Belgisch-Congo

Die kenmerken hingen natuurlijk samen met de aard van de koloniale productie. Die kende enkele specifieke zwaartepunten. De mijnbouw heeft zich bijzonder sterk ontwikkeld. In 1958 vertegenwoordigde de ertsenexport 11,2 miljard BEF, de agrarische export 8,9 miljard BEF.⁽¹⁰⁾ Dit aandeel was sterker dan in welke andere Afrikaanse kolonie ook (Zuid-Afrika en Rhodesië terzijde gelaten). Congo/Zaire bekleedde bijgevolg een geprivilegieerde plaats in de wereldeconomie (in 1929: 3e koperproducent ter wereld; 1e kobaltproducent ter wereld, 75% van de wereldproductie in 1956; 1e wereldproducent van industriële diamant; leidende rol in de uraniumproductie: aan de rol van Congo in de vervaardiging van de eerste Amerikaanse atoombom moet niet herinnerd worden). Hierdoor verwierf die streek ook een zeer belangrijke plaats in het spel van de grootmachten. Tijdens de onafhankelijkheids crisis zei de Britse premier MacMillan: "*Now the Congo may play the role of Serbia. Except for the*

terror of nuclear power on both sides, we might easily slide into the 1914 situation"⁽¹¹⁾. De buitengewone economische rijkdommen die door de Belgische kolonisatie voor het voetlicht werden gebracht, zijn uiteraard van het grootste belang om de huidige geopolitieke situatie van het land te begrijpen.

Naast de mijnsector was natuurlijk ook de landbouwsector van groot belang. Die bestond uit twee componenten: de 'Europese' en de inlandse. Ook in die eerste component overheerste de grootschalige onderneming. Plantages als die van de Huileries du Congo Belge (HCB), strekten zich uit over enorme oppervlakten en namen een groot deel van de agrarische exportproductie voor hun rekening. Maar ook de inlandse agrarische producent zorgde voor uitvoer. Katoen werd bijvoorbeeld op die manier voortgebracht en de wereldmarkt opgestuurd. Die exportproductie was bovendien niet de enige productieve activiteit van de inlander: hij (of preciezer gezegd: zij) produceerde ook voor eigen gebruik. Aan de vooravond van de onafhankelijkheid resulteerde die complexe structurering van de landbouwsector in een problematische toestand, voorbode van de later steeds acuter wordende landbouwproblematiek. Naast een dynamische Europese landbouwsector, stagneerde de inlandse agrarische productie. Daarom moesten steeds grotere hoeveelheden voedsel worden ingevoerd (in 1959 bedroeg de jaarlijkse aangroei van de bevolking 2,39%, terwijl de inlandse voedselproductie slechts met 1,7% per jaar toenam; tussen 1955 en 1959 steeg de voedselimport van 116.000 naar 188.000 ton)⁽¹²⁾.

Hoe is die specifieke economische toestand te verklaren? Welke beleidsopties werden genomen tijdens het koloniale regime? Om op die vragen te antwoorden, moeten we de koloniale economische politiek even onder de loep nemen.

Het economisch beleid

Het economisch beleid heeft de uitbouw van een grootschalige, geconcentreerde exportactiviteit altijd centraal gesteld. Dit lijkt vrij evident, gezien het fundamentele structurele kenmerk dat we zopas hebben onderstreept, namelijk de verwevenheid van overheid en grootkapitaal. Maar door een te sterke nadruk te leggen op het probleemloze, eensgezinde en 'evidente' karakter van de koloniale politiek, dreigen enkele belangrijke nuances verloren te gaan. Het beeld van de 'koloniale drievuldigheid' is ruim bekend: Administratie, Kapitaal en Kerk ondersteunen elkaar om de koloniale heerschappij te realiseren. In grote trekken is dat beeld natuurlijk correct: tussen die drie actoren bestond effectief een symbiose. Toch bestonden er ook onderhuidse spanningen; meningsverschillen gaven aanleiding tot (min of meer discrete) debatten. Dergelijke spanningen bestonden tussen de Kerk en het grootkapitaal, tussen de overheid en het grootkapitaal en zelfs tussen verschillende fracties van de productieve sector. We illustreren die problematiek door snel de belangrijkste etappes van het economisch beleid te overlopen. De uitbouw van een grootschalige exportactiviteit veronderstelde natuurlijk de aanleg van een uitgebreid transportnetwerk. Na de Eerste Wereldoorlog werd hiervoor inderdaad een grote inspanning geleverd. In 1925 vertegenwoordigde het transportmateriaal niet minder dan 39% van de totale waarde van alle ingevoerde uitrustingsgoederen (die zelf 43% van de totale invoer vertegenwoordigden)⁽¹³⁾. De spoorwegbouw kreeg hierbij de prioriteit. Het profiel van het transportnetwerk werd bepaald door één bekommernis: de uitvoer van de geproduceerde primaire goederen en de invoer van afgewerkte goederen. Het gebeurde dus meer dan eens dat de infrastructuur het best was uitgebouwd in de streken die het minst bevolkt wa-

ren, maar die het rijkst waren aan ertslagen. In de uitbouw van het Congolese transportwezen speelde ook een politieke factor mee. De grondstoffen moesten naar de buitenwereld worden geëvacueerd via het 'nationale' territorium, zelfs al bestonden er evidentier uitvalswegen via andere koloniale gebieden (vanuit Katanga bijvoorbeeld via Portugees Angola of de zuidelijke en oostelijke Britse bezittingen). Die dubbele motivering verklaart de typische ruimtelijke structuur die het transportsysteem in de Belgische kolonie aannam.

Die infrastructuurbouw stelde een groot financieringsprobleem. Eén van de basisbeginselen van het Belgisch kolonialisme eiste dat de financiën van het moederland gescheiden bleven van die van de kolonie. Deze laatste mocht niets (of zo weinig mogelijk) kosten aan de nationale schatkist. Met andere woorden: de gekoloniseerden moesten hun onderwerping met eigen middelen betalen. Op bondige wijze kan men de financiële relaties tussen België en zijn kolonie als volgt samenvatten: Congo kostte België zeer weinig maar bracht veel op⁽¹⁴⁾. Na de Eerste Wereldoorlog moest een enorme inspanning geleverd worden om de koloniale economische activiteit van de verstikking te redden: het transportsysteem was immers helemaal ontoereikend. De infrastructurele investeringen liepen echter zo hoog op dat het koloniale budget (vnl. gevoed door inlandse belastingen, naast eerder lichte in- en uitvoertaksen en bedrijfsbelastingen) die zelf niet kon dragen. Daarom werd in het begin van de jaren '20 uitzonderlijk afgezien van het principe van de gescheiden financiën. België zette een grootscheeps financieringsplan voor de kolonie op touw (het zgn. plan-Franck, naar de naam van de toenmalige minister van Koloniën).

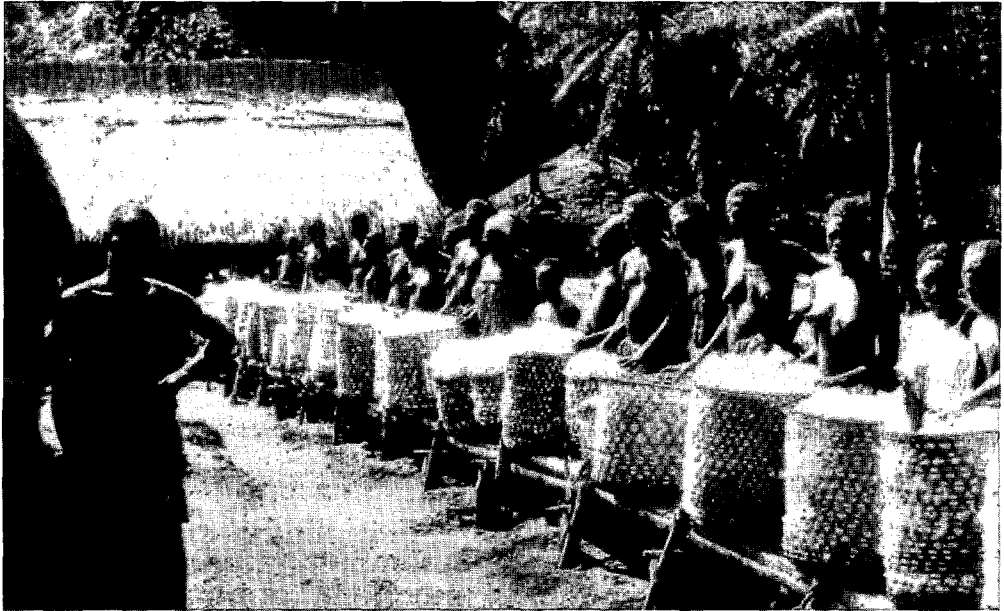
De sterke nadruk op de uitbouw van de grootschalige exportactiviteit, meer bepaald in de mijnsector, veroorzaakte echter ook enorme

sociale problemen. Door het gebrek aan betrouwbare statistieken is de demografische evolutie zeer moeilijk, ja zelfs onmogelijk te becijferen. Toch lijkt het aannemelijk dat de Congolese bevolking er tussen 1885 en de jaren '20 merkkelijk op achteruit is gegaan. In de jaren '20 en '30 schijnt de bevolking gestagneerd te hebben rond de 10 miljoen⁽¹⁵⁾. Vlak na de Eerste Wereldoorlog slaakten bepaalde koloniale autoriteiten een ware alarmkreet. Zo bijvoorbeeld de Commission Permanente pour la Protection des Indigènes: als er niet werd opgetreden, zou de autochtone bevolking er nog verder op achteruitgaan⁽¹⁶⁾. Vooral de tomeloze rekruteringsmethoden van de grootbedrijven dreigden de plaatselijke bevolkingsstructuren helemaal te ontwrichten. Onderzoekscommissies van de overheid (1924, 1928) stelden tenslotte voor, de wervingsactiviteiten aan bepaalde maximumpercentages te onderwerpen. De grote bedrijven zelf begonnen trouwens over te schakelen op andere uitbatingsmethoden⁽¹⁷⁾. Zware investeringen in gemechaniseerde productiemiddelen moesten de productiviteit verhogen. De oorspronkelijke, rudimentaire uitbatings technieken impliceerden een zeer 'verspillende' inzet van (snel schaars wordende) arbeidskrachten. Op termijn was dat gevaarlijk voor het voortbestaan van de bedrijven zelf. Daarom werd stilaan overgegaan naar een 'zuiniger' omgang met de zwarte arbeidskrachten. Er kwamen meer sociale investeringen: op de fameuze paternalistische politiek van het Belgisch grootbedrijfswezen in Congo komen we straks nog terug.

De onafgebroken uitbouw van grootschalige exportbedrijven blééf echter voor problemen zorgen. Inlanders werd vaak op gedwongen wijze weggehaald uit hun traditionele leefkaders, om ze als loonarbeiders in te zetten in de grote ondernemingen. Sommige Belgische koloniale milieus hadden kritiek op die toenemen-

de proletarisering van de autochtone bevolking. Dat was het geval van bepaalde kerkelijke autoriteiten: ze verwierpen de geforceerde industrialisering van de kolonie en wensten een geleidelijker en ruraal gericht 'beschavingsmodel'. Luisteren we bijvoorbeeld naar de bisschop van Katanga, mgr. de Hemptinne: "*Un bouleversement complet s'opère dans la masse indigène. La situation paraît grave et inquiétante. [...] à développer les entreprises européennes jusqu'à la limite des disponibilités de main-d'oeuvre, on risque à tout moment la rupture d'attelage [...]. Notre politique coloniale en matière économique et sociale paraît exiger un redressement*"⁽¹⁸⁾. Dergelijke pleidooien vielen uiteraard niet in goede aarde bij de vertegenwoordigers van het grootkapitaal. CCCI-voorzitter (en ex-gouverneur-generaal van Congo) Maurice Lippens stelde volgende (retorische en pathetische) vraag: "*Faut-il, comme d'aucuns le prétendent - avec un sentimentalisme, ou plutôt, une sensiblerie sociale malade - adopter une politique nouvelle, rompre avec tout ce que nous avons fait, et quitter le sentier si péniblement tracé dans l'Afrique ténébreuse de Stanley, sentier dont nous avons fait la grande et belle voie de pénétration de notre civilisation au Congo?*"⁽¹⁹⁾ Uiteraard luidde het antwoord neen: de grootbedrijven moesten de hoeksteen van het Belgisch koloniaal beleid blijven.

Vanaf 1929 werd Congo echter volop getroffen door de economische wereldcrisis. Als producent van primaire goederen incasseerde de kolonie bijzonder rake klappen. Prijzen, productie- en handelsvolumes stortten op dramatische wijze ineen. De export bedroeg 340.000 ton, twee jaar later nauwelijks 206.000 ton⁽²⁰⁾. Het grootbedrijfswezen werd in zijn voortbestaan bedreigd. Het eiste - en bekam - een massale reddingsactie van de koloniale en Belgische Staat. Om de export van de ondergang te redden, voerde de overheid bijvoorbeeld massale verlagingen van de transporttarieven in. De



*Katoen werd door de inlandse boeren verbouwd en dan uitgevoerd
(Uit: Trente années de culture cotonnière au Congo belge 1918-1948)*

begroting van de kolonie werd met gapende tekorten geconfronteerd (een overschot van 54 miljoen in 1928 sloeg om in een tekort van 357 miljoen in 1934)⁽²¹⁾, onder meer door het systeem van de interestgarantie aan de privé-bedrijven dat we hoger vermeldden. De koloniale overheid torste een belangrijk deel van de verliezen van de privésector, een mechanisme dat niet in alle Belgische kringen op vreugdekreten werd ontvangen⁽²²⁾. Die dramatische begrotingssituatie leidde immers tot de tweede inbreuk op het principe van de gescheiden financiën. Vanaf 1933 kwam België met financiële hulp voor zijn kolonie over de brug. Reeds tijdens de koloniale periode bleken de tropische exporteconomieën dus bijzonder kwetsbaar. Die kwetsbaarheid bestaat nog steeds. Ook nu leidt exportcrisis tot enorme ontwrichtingen; de overheidsfinanciën worden geteisterd door grote deficits; financiële hulp wordt geboden door de geïndustrialiseerde landen. Net zoals vandaag, werd ook toen, tijdens de crisis, gepleit voor een alternatief 'ontwikkelingsmodel' (om een anachronistische term te gebruiken). Niemand minder dan de hertog van Brabant, de latere Leopold III, verdedigde bijvoorbeeld een geleidelijke en 'rurale' kolonisatie: "[...] *l'état moral et matériel de l'indigène n'a pas évolué dans une mesure suffisante. [...] la politique suivie jusqu'à présent n'a donc pas atteint tous les buts souhaités. [...] l'avenir appartient aux colonies où l'exploitation de la terre se fera dans les conditions les plus économiques et ceci ne peut avoir lieu que par l'entremise de l'indigène*"⁽²³⁾. Het pleidooi van de kroonprins voor de "*paysannats indigènes*" (zie hieronder) viel daarom ook niet bij iedereen in goede aarde. De zakenwereld betreurde "[...] *la trop grande brièveté du discours princier*"; "[...] *les critiques ne lui ont pas été ménagées dans les milieux coloniaux*", voegde men er voor alle duidelijkheid aan toe⁽²⁴⁾.

In de tweede helft van de jaren '30 geraakte de grootschalige exportactiviteit terug op dreef, dankzij de massale overheidssteun en de algemene verbetering van de wereldconjunctuur. De Tweede Wereldoorlog zorgde echter voor nieuwe problemen én uitdagingen. De kolonie was toen afgesneden van het moederland. Door de enorme vraag van de oorlogvoerende geallieerden werd de economische inspanning van Congo enorm opgedreven. Hierdoor werd de verwerkende nijverheid sterk gestimuleerd. Cementfabrieken, textielbedrijven, brouwerijen enz. vermenigvuldigden zich⁽²⁵⁾. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog had de verwerkende nijverheid hier en daar in Congo wortel geschoten. Die tendens was op verzet gestoten bij de Belgische industriëlen die niet wensten dat de eigen kolonie een concurrent zou worden. Toch heeft het 'open' karakter van de handelsrelaties tussen België en Congo bijgedragen tot de vestiging van een (zij het beperkte) secundaire sector. De internationale verdragen stonden een protectionistische politiek in de weg. Die open-deur-politiek maakte dat België zijn eigen producten op de Congolese markt dus niet kon bevoordelingen. De handelsrelaties tussen België en Congo vertoonden volgende kenmerken. De goederen voortgebracht in Congo vertegenwoordigden 1% van de totale Belgische import in 1925, 3,8% in 1930, 7,2% in 1935 en tussen 7,5 en 8,2% tussen 1950 en 1955. Van alle goederen die België uitvoerde, gingen slechts 1 à 2% richting Congo tijdens het interbellum, tussen 3,8 en 5,9% in de eerste helft van de jaren '50. In de globale Belgische handelsstructuur betekende Congo dus relatief weinig. Anderzijds was België van veel groter belang als import- en exportgebied voor de Congolese economie: tussen 1950 en 1955 leverde België 36 à 40% van alle goederen die Congo importeerde en kocht het tussen 24 en 48% van alle goederen die Congo exporteerde⁽²⁶⁾. Toch kon-

den producenten van andere landen (bv. de naburige Britse koloniën, of Japan) in vrij grote mate hun goederen in Congo verkopen. Bijgevolg waren de Belgische overheden en economische verantwoordelijken niet echt gekant tegen de vestiging van industriële bedrijven in de kolonie. Ze verkozen dat aan de interne Congolese vraag voldaan werd door plaatselijke ondernemingen, gesticht door Belgische kapitalen, eerder dan door buitenlandse producenten. Ook die factor speelde dus mee in de industriële ontplooiing van Congo net voor en na de Tweede Wereldoorlog. Toch bleven de koloniale verantwoordelijken fundamenteel denken in termen van complementariteit tussen de Belgische en Congolese economie. België zou afgewerkte producten leveren; Congo hoofdzakelijk primaire goederen. In die optiek was de plaats voor eigen Congolese 'industriëën' dus alleszins beperkt. Trouwens, na de oorlog werden verscheidene industriële initiatieven in de kolonie teruggeschroefd.

De Tweede Wereldoorlog veroorzaakte nog andere belangrijke kenteringen. In officiële kringen begon men oog te hebben voor de structurele problemen van de Congolese economie, meer bepaald voor de eenzijdige wereldmarkt-oriëntatie en voor de verwaarlozing van de interne productiesector, inzonderheid de landbouw. Er werd ook gewag gemaakt van de schrijnende sociale ellende van de inlandse bevolking. Grote weerklank vonden bijvoorbeeld de woorden van de scheidende gouverneur-generaal Ryckmans, die vlakaf stelde dat: "*Nos indigènes de village n'ont pas de superflu; leur niveau de vie est si bas qu'il doit être considéré non seulement comme incompressible, mais comme inférieur au minimum vital. [...] la masse est mal logée, mal vêtue, mal nourrie, illettrée, vouée aux maladies et à la mort précoce*"⁽²⁷⁾. Een zending van de Senaat in Congo stelde een identieke diagnose: "Er bestaat heel duidelijk een zeer in

het oog lopende wanverhouding tussen hetgeen de inlandse massa verdient en hetgeen ze nodig heeft om een behoorlijk bestaan te leiden"⁽²⁸⁾. Doordat de overheid tijdens de oorlog een grotere economische rol was beginnen spelen, bleef de plangedachte ook na de beëindiging van het conflict hangen. In 1949 werd een 'Tienjarenplan voor de economische en sociale ontwikkeling van Belgisch-Congo' uitgevaardigd en toegepast. Dit plan beoogde onder meer een betere uitbouw van de intern gerichte economische activiteit⁽²⁹⁾.

Het verging dit plan echter zoals vele andere: de realisaties strookten niet helemaal met de intenties. De concrete uitwerking van het plan vergeleed naar de traditionele bedding van de koloniale economische politiek. Het agrarisch ontwikkelingsprogramma kwam er uiteindelijk nogal bekaaid van af; de investeringen in transportinfrastructuur voor de evacuatie van grondstoffen werden fors verhoogd en de investeringen in het wegennet, die een grotere draagkracht moesten geven aan de interne en kleinschalige economische transacties, werden teruggeschroefd. Bovendien was de wijze van financiering van het plan ook zeer tekenend. De Belgische schatkist kwam hierin niet tussen: de kolonie moest haar ontwikkelingsplan met eigen middelen betalen, meer precies door middel van leningen. Daardoor zat de kolonie aan de vooravond van de onafhankelijkheid met een grote schuldenlast opgescheept.

Toch kan het decennium vóór de onafhankelijkheid de 'gouden periode' van de Belgische koloniale aanwezigheid in Centraal-Afrika genoemd worden. Mede door het Tienjarenplan (maar ook door de gunstige wereldconjunctuur) maakte de Congolese economie een echte bloeiperiode door. Het nationaal product per hoofd ontwikkelde zich uiterst gunstig in Congo, veel beter dan in tal van andere 'onderontwikkelde' landen⁽³⁰⁾. In die jaren geloofden

sommigen nog (of reeds) in een onstuitbare, lineaire vooruitgang van die onderontwikkelde gebieden. De toekomst zou er echter heel anders uitzien...

De sociale structuur

Economische en sociale aspecten zijn uiteraard intiem verbonden; onvermijdelijk hebben we hierboven dus reeds enkele sociale problemen aangeraakt. Hier zullen we de 'concrete personen' echter beter op de voorgrond brengen: de dragers van de al te abstracte 'economische processen' die we zopas schetsten.

De blanke bevolking

In Congo is de omvang van de blanke bevolking altijd zeer gering geweest. Pas in de jaren '50, tijdens de zopas vermelde bloeiperiode, nam het aantal blanken in Congo vrij sterk toe. In 1922 telde de kolonie amper 9500 blanken (van wie 'slechts' 57% Belgen); in 1930 én 1939: 25.000 blanken (waarvan 69% Belgen) (die stagnatie weerspiegelt, terloops gezegd, de impact van de crisis). Tussen 1950 en 1959 steeg dit aantal echter van 52.000 naar 112.000 (waarvan resp. 75 en 79% Belgen)⁽³¹⁾. Het is ook interessant te kijken naar de activiteit van die bevolkingsgroep. De 44.408 blanken die in 1947 in Congo verbleven, kunnen als volgt worden opgedeeld: 3208 ambtenaren, 4525 missionarissen, 10.087 bedienden in de privésector, 3945 zelfstandigen, 22.643 vrouwen en kinderen. Het is opvallend dat de overgrote meerderheid actief was als loon- of weddetrekkende in het administratief, kerkelijk of bedrijfsapparaat. Zeer weinig Belgen zijn in Congo op eigen houtje fortuin gaan zoeken, bijvoorbeeld als onafhankelijke ondernemer.

Zowel de overheid als de grootbedrijven (niet toevallig vermelden we beide actoren weeral

samen) waren gekant tegen de inplanting van 'kleine blanken'. Massale immigratie zou kunnen leiden tot de vorming van een klasse van (misnoegde en dus gevaarlijke?) "poor whites". Dergelijke inwijkelingen zouden de koloniale overheid heel wat kosten (uitgaven voor infrastructuur, vestigingshulp,...). Ook de grootbedrijven zagen die kleine producenten met lede ogen aan: ze zouden de inlandse arbeidskrachten voor hun neus kunnen wegkapen; hun aanwezigheid zou de prijzen van de agrarische goederen de hoogte indrijven enz... De kleine kolonisten zelf voelden zich verwaarloosd, ja zelfs regelrecht opgeofferd. "*Les colons font les frais de la situation créée par le Gouvernement au bénéfice des grandes sociétés*", beweerden ze ronduit⁽³²⁾. De geringe aanwezigheid van 'ingewortelde' blanke kolonisten is van het grootste belang geweest voor de dekolonisatie. België kon immers veel gemakkelijker de touwen met de kolonie losgooien. De meeste blanken die in Congo leefden keerden zonder veel problemen terug naar het moederland: loonafhankelijken of ambtenaren konden in België vrij gemakkelijk een nieuwe broodwinning vinden. Voor de kleine onafhankelijke kolonisten lagen de kaarten echter anders. Congo was in zekere zin hun land geworden. Ze konden het niet verlaten zonder alles te verliezen.

De zwarte agrarische bevolking

We zagen reeds dat de zwarte bevolking het zwaar te verduren kreeg onder de Belgische kolonisatie. Na een moeilijk te becijferen demografische inzinking, stagneerde de Congolese bevolking gedurende het interbellum rond de 10 miljoen. Tijdens de jaren '40 en '50 begon ze toe te nemen: ca. 11 miljoen in 1944, 14,8 miljoen in 1960⁽³³⁾. Tijdens deze periode werd de basis gelegd voor de demografische explosie van de onafhankelijkheidsperiode. Het grootste gedeelte van die bevolking bestond uit loon-



Een 'paysannat indigène' te Shabanza, in de provincie Kasai

onafhankelijke agrariërs. Deze rurale producenten werden op bruuske wijze ingeschakeld in de wereldeconomie. Dit gebeurde door een koloniale dwangpolitiek die verschillende vormen aannam. De invoering van geldbelasting (nodig om de koloniale schatkist te spijzen) was een sterke prikkel voor de overschakeling naar een monetaire economische activiteit, gebaseerd op exportproductie; 20 tot 60% van de cash-inkomens van de inlandse bevolking ging naar de belastingen. Gedwongen arbeidsprestaties (bv. de aanleg of het onderhoud van de wegen) beliepen maximum 60 dagen per jaar in 1933, 120 dagen tijdens de oorlog, 45 dagen erna. De beruchte "portage"-activiteit was (zonder slechte woordspeling) een bijzonder zware last voor de inlandse bevolking, niet alleen omdat ze veel arbeidskrachten aan de agrarische productie onttrok, maar ook omdat ze een hoge tol aan mensenlevens eiste. Vervanging door mechanische transportmiddelen drong zich dan ook meer en meer op om overdreven sociale ontwrichtingen te voorkomen.

Ook de zogenaamde "cultures éducatives" vormden een belangrijk onderdeel van de koloniale dwangeconomie. De autochtone bevolking moest opgevoed worden in onze marktethiek; ze moest dus vastgelegde hoeveelheden primaire exportgoederen voortbrengen (bv. katoen). E. Leplae, directeur-generaal van de Landbouwdirectie van het ministerie van Koloniën verantwoordde die verplichting als volgt: "[...] cette obligation est indispensable [...] [Si] nous la supprimions, nous aurions immédiatement la famine dans le Congo entier, et par suite l'arrêt du commerce et de l'industrie. L'indigène congolais est un primitif, qui n'a besoin que de peu de chose; s'il n'y est obligé, il cultive le moins possible"⁽³⁴⁾.

Die opvoeding in onze westerse werkethiek was echter nogal eenzijdig, want die productie kon niet aan vrije prijzen verkocht worden. Aan

grote maatschappijen als de Compagnie Cotonnière Congolaise was in bepaalde streken een aankoopmonopolie toegekend; aan de inlandse producenten werden dan ook zeer lage prijzen opgelegd. Crisis op de wereldmarkt werd op de inlandse agrariër afgewenteld, onder de vorm van drastische prijsverminderingen.

De agrarische exportproductie had dus een dwangmatig karakter, dat gebaseerd was op het voortdurende repressief optreden van de overheid. De grote inspanning die voortvloeide uit de opgelegde prestaties allerhande, bracht de productie voor eigen verbruik in het gedrang (door de kleinere teeltoppervlakten, de geringere arbeidsinspanning, enz.). Zo kwam een verwaarloosde, administratief geleide en uitgerpste landbouwbevolking tot stand. Ook op lange termijn heeft dit nefaste gevolgen gehad: "*Finalemment, le monde paysan a été totalement instrumentalisé. La contrainte administrative brise les tentatives d'adaptation dynamique à un système qu'elle favorise par ailleurs. [...] cette passivité forcée aura elle aussi ses conséquences à long terme, notamment sur l'ampleur de la crise agraire dans laquelle s'enfoncé le pays après 1960, après que l'appareil de contrainte colonial se sera désagrégé*"⁽³⁵⁾. Vanaf de jaren '30 werd nochtans gepleit voor een andere rurale politiek. De inlandse landbouw moest gedynamiseerd worden, onder meer door de oprichting van de zogenaamde "paysannats indigènes". Dit waren landbouwersvestigingen gebaseerd op rationele, gemoderniseerde uitbatingsmethodes en die op termijn ook naar privébezit zouden evolueren⁽³⁶⁾. Veel uitbreiding hebben die "paysannats" echter niet gekend.

De niet-agrarische zwarte bevolking

Hoewel de Congolese bevolking hoofdzakelijk bestond uit loonafhankelijke agrariërs, was de loonarbeid in Belgisch-Congo belangrijker dan in welk ander Afrikaans gebied ook

(Noord-Rhodesië en Zuid-Afrika uitgezonderd). In 1940 vertegenwoordigden de loonarbeiders 20,6% van het totale aantal "*hommes adultes valides*"; in 1956 was dit aandeel opgelopen tot 38,9%⁽³⁷⁾. Dit proces is niet spontaan ontstaan: ook hier werd dwang gebruikt. De mijnondernemingen hadden uiteraard veel arbeidskrachten nodig. We zagen reeds dat die rekruteringshonger de demografische en economische evenwichten van soms ver afgelegen gebieden in gevaar bracht. In de beginfase van de kapitalistische exploitatie waren de arbeidsomstandigheden bijzonder hard: hoge mortaliteits- en desertiecijfers waren respectievelijk oorzaak en symptoom van de geringe aantrekkingskracht die de loonarbeid op de zwarte bevolking uitoefende. Er bestond toen ook een sterke symbiose tussen de Europese bedrijvigheid en het traditionele platteland. Het werk in loonverband was omkeerbaar: sommige arbeiders keerden na verloop van tijd terug naar hun dorp. Dat platteland diende immers niet alleen als reservoir van verse arbeidskrachten, maar ook als vergaarbak van zieke of oude arbeiders die hierdoor op goedkope manier afgestoten konden worden.

In de loop van de jaren '20 kwam stilaan een einde aan die goedkope maar bijzonder mensverslindende methoden. De arbeidsintensieve productietechnieken bedreigden het voortbestaan van de bedrijven zelf. Daarom schakelden de grote ondernemingen over naar meer kapitaalsintensieve methoden. Vooral de Union minière du Haut-Katanga stond bekend om haar paternalistische stabiliseringspolitiek van de arbeidskrachten. Investerings in woningbouw, hospitalen, onderwijs, enz., dienden om de arbeiders en hun families beter te verzorgen, maar ook om ze productiever te maken en ze beter te controleren en aan het bedrijf te binden⁽³⁸⁾. Dergelijke verzorgingspolitiek was trouwens een kenmerk van het Belgisch kolo-

niaal apparaat in zijn geheel. Ook de administratie en de missies wilden zich over de zwarten ontfermen. Die paternalistische politiek bereikte een hoogtepunt in de jaren '50. Naar Afrikaanse normen beschikte Congo toen over een uitstekend gezondheidsnetwerk, dat doordrong tot op het platteland. Maar aan het fameuze Belgische paternalisme waren ook minder positieve aspecten verbonden. In 1952 schreven de ULB-wetenschappers Doucy en Feldheim volgende kritische woorden neer: "*Sur le plan politique, le paternalisme retarde l'accession des indigènes aux responsabilités dans la conduite des affaires publiques, car l'individu qui n'assume aucune responsabilité dans la vie journalière, dont l'existence est réglée dans tous ses détails matériels, est certes mal préparé à assumer ses devoirs de citoyens*"⁽³⁹⁾, een analyse waarop we straks terugkomen.

Uiteraard was de sociale ongelijkheid in de koloniale samenleving bijzonder groot: de zwarten, die 99% van de totale bevolking in Congo vertegenwoordigden, bezaten amper 5% van het totale vermogen en trokken slechts 55% van het totale looninkomen⁽⁴⁰⁾. Toch genoten talrijke zwarte loonarbeiders tijdens de jaren '50 van een betere koopkracht. Mede hierdoor kwam een spontane migratie naar de moderne stedelijke en/of buitengewoonrechtelijke gebieden op gang. In de jaren '50 nam de urbanisatie van de zwarte bevolking snel toe. Leopoldstad telde in 1940 een 46.000 zwarte inwoners; in 1955 waren dat er reeds 290.000⁽⁴¹⁾. Die stadsbevolking bestond niet alleen uit loonarbeiders in dienst van privébedrijven; ze telde ook enkele middenklassers. In het koloniaal apparaat voerden zwarten ondergeschikte en uitvoerende taken uit (in de administratie, het leger, de gezondheidszorg, het bedrijfsleven); ze konden echter niet opklimmen tot de hogere echelons van hun respectievelijke hiërarchieën. Die Congolezen duidde men aan met de

term évolués, omdat ze de westerse zeden en opvattingen (min of meer) hadden overgenomen. Maar een levenskrachtige Congolese middenklasse, bestaande uit kleine ambachtslui, handelaars of agrarische ondernemers en dus, a fortiori, uit kapitaalkrachtige en dynamische zwarte ondernemers, is nooit echt tot ontwikkeling gekomen⁽⁴²⁾. De Belgische kolonisator heeft daar zeker toe bijgedragen: hij heeft de privé-eigendomsverwerving door de autochtone bevolking bijvoorbeeld altijd afgeremd. Op een Belgisch koloniaal congres werd die optie expliciet goedgekeurd: "[...] la Commission a été unanime à approuver le gouvernement de n'envisager l'accession des indigènes à la propriété individuelle, que suivant des modalités progressives, par étapes prudentes [...]. Loin d'attribuer à cette institution, née des conditions particulières d'un climat social, une vertu civilisatrice propre, nous voyons le danger d'ébranler la structure des sociétés indigènes par son application sans discernement"⁽⁴³⁾. Pas door het decreet van 10 februari 1955 werd de zwarte bevolking toegelaten tot het individueel onroerend bezit. Toch bleven de 'geëvolueerde' zwarten in dit opzicht op heel wat onwil botsen, wat bij hen, volgens de woorden van de latere premier Lumumba, "une grande déception" veroorzaakte⁽⁴⁴⁾.

Het ontbreken van een gediversifieerd sociaal weefsel heeft pijnlijke gevolgen gehad voor het onafhankelijke Congo. De zwarte elite bestond voornamelijk uit lagere kaders van de openbare sector. Na het vertrek van de Belgen hebben die de commandoposten in het staatsapparaat bezet. Van die machtspositie hebben ze gebruik gemaakt om beslag te leggen op de belangrijkste economische activiteiten. Zo hebben ze zichzelf en hun cliëntelistisch apparaat verrijkt. De afwezigheid van een weerbare burgerlijke maatschappij heeft dit nefaste proces vergemakkelijkt.

De politieke structuur

De politieke macht over Congo was zeer geconcentreerd. Dat was reeds (en vooral) het geval in de periode van de Onafhankelijke Congostaat. De vorst, Leopold II, regeerde er op absolutistische wijze. Toen de overname van dat gebied door België besproken werd in het Belgisch Parlement, wou de wetgever een dergelijke toestand in de toekomst onmogelijk maken. Daarom had het Koloniaal Charter van 1908 uitdrukkelijk bepaald dat het Belgisch Parlement de hoogste wetgevende instantie van de kolonie was. In de praktijk vertoonde die instelling echter weinig belangstelling voor de koloniale aangelegenheden. Slechts bij de stemming van de begroting van het ministerie van Koloniën of van Belgisch-Congo (begrotingen die, zoals we reeds zagen, gescheiden waren) liet de volksvertegenwoordiging zich af en toe op kritische wijze in met de overzeese kwesties. Vanwaar die gebrekkige belangstelling van de Belgische politieke wereld voor Congo? De kolonie was geen object van politieke strijd. Tussen de partijen bestond een vrij grote eensgezindheid over de koloniale materies. Die opmerking geldt ook voor de socialisten. In 1908 hadden ze gestemd tegen de overname van Congo door België; dat verzet hadden ze echter snel laten varen. Ook zij verdedigden de Belgische koloniale actie in Centraal-Afrika. De koning had eveneens wetgevende bevoegdheid over Congo. Volgens de logica van het Belgisch grondwettelijk systeem werd die dus uitgeoefend door de minister van Koloniën, onder de vorm van decreten. Ontwerpen van decreten moesten eerst worden voorgelegd aan een consultatieve Koloniale Raad. Die bestond uit veertien personen, allen onderlegd in koloniale materies: acht benoemd door de koning, drie aangeduid door de Kamer en evenveel door de Senaat. In de praktijk heeft die raad echter



De sociaal-economische en de politieke opties van het Belgisch koloniaal regime hadden geleid tot de vorming van een zwakke en ondergeschikte laag van 'moderne' zwarten of évolués

nooit een grote rol gespeeld. Slechts enkele personen bepaalden dus het doen en laten van de kolonie: de (soms snel wisselende) minister van Koloniën, een handjevol hoge ambtenaren van het ministerieel departement en het handjevol leiders van de koloniale holdings.

De vertegenwoordiger van de koning in Congo, de gouverneur-generaal, had vooral een uitvoerende functie. Formeel gezien had hij weinig greep op de oriëntatie van het koloniaal beleid. Ook de plaatselijke bevolking bleef verstoken van politieke macht. Uiteraard was dat het geval voor de zwarte bevolking. Maar ook de blanken die in Congo verbleven hadden geen inspraak. In de kolonie bestond er immers geen enkele vorm van 'volksvertegenwoordiging'. Zowel de gouverneur-generaal als de provinciegouverneurs werden bijgestaan door zuiver consultatieve raden waarvan de leden werden aangeduid door de provinciegouverneurs (naast enkele van rechtswege zetelende officiële). Pas aan de vooravond van de onafhankelijkheid zette men de eerste stappen naar een vertegenwoordigend systeem. In 1957 werden de eerste gemeenteverkiezingen gehouden, waaraan ook de zwarte bevolking deelnam.

De liberale principes die in België van toepassing waren, golden niet in de kolonie. Persvrijheid en vrijheid van vereniging waren aan banden gelegd. Ook voor de blanke werknemers was de syndicale activiteit geen evidente zaak, zeker voor het einde van de Tweede Wereldoorlog. De integrale scheiding der machten was in de kolonie niet van toepassing. In 1920 verantwoordde de liberale minister van Koloniën, Louis Franck, dit als volgt: "[...] *cette conception est irréaliste à l'heure actuelle. [...] pour les sociétés primitives, la justice est un élément essentiel du pou-*

voir de commander"⁽⁴⁵⁾. Bijgevolg werd de uitoefening van de rechtspraak op de lagere bestuurschelons toevertrouwd aan de administratieve verantwoordelijke van de omschrijving.

Dit brengt ons precies bij de ruimtelijke opdeling van het koloniale gezag. De Belgische kolonisatoren hadden een hiërarchische structuur ingevoerd. Onder de gouverneur-generaal had men de gouverneurs, die aan het hoofd stonden van de provincies (vier of zes in aantal, al naar gelang het ogenblik). De provincies waren opgedeeld in districten, die zelf nog bestonden uit territoria. Die omschrijvingen werden beheerd door respectievelijk, een districtscommissaris en een territoriaal beheerder. Deze ogenschijnlijk eenvoudige ruimtelijke structuur stelde echter belangrijke problemen.

In de eerste plaats: hoe zou dat enorme gebied aan elkaar gehouden worden? Op het einde van de 19e eeuw was een vrij kunstmatig staatkundig geheel ontstaan, waaraan de naam Congo was gegeven. Er bestonden grote contrasten - en dus ook belangenverschillen - tussen de onderdelen van dat uitgestrekte territorium. Dat probleem werd reeds duidelijk tijdens het koloniaal bewind. Geregeld eisten de provinciegouverneurs meer zelfstandigheid voor hun omschrijving. Sommigen vreesden echter dat dit zou kunnen leiden tot het 'uiteenvallen' van de kolonie: "*Si l'on accorde au Katanga - ou plutôt à ses Vice Gouverneurs Généraux - l'autonomie que ceux-ci réclament avec tant d'ardeur, il faudra en faire de même à bref délai pour la Province Orientale et dans un temps qui ne sera pas bien loin, pour les deux autres provinces aussi. Ce partage administratif de notre Colonie ne facilitera-t-il pas, dans des circonstances données, un morcellement politique, un partage entre nos voisins?*"⁽⁴⁶⁾ Tijdens het Belgisch koloniaal regime volgden centralisatie- en decentralisatietendenzen elkaar op⁽⁴⁷⁾. Maar vooral na de onafhankelijkheid - tot op vandaag - zou dit probleem dramatische vormen aannemen.

In de tweede plaats: hoe zouden de bestaande autochtone machtsstructuren in het koloniaal gezagssysteem worden geïntegreerd? Er werd geopteerd voor een vorm van "indirect rule", meer bepaald vanaf de periode van minister Franck. De inlandse 'chefferieën' (hoofddijken) werden behouden als laagste echelon van het koloniaal apparaat. Aan de inlandse chefs werden allerlei taken toegekend inzake de rekrutering van arbeidskrachten, de inning van belastingen, de uitvoering van werken en tellingen, ... Op die manier zou de inlandse bevolking in haar traditioneel milieu blijven leven, met haar eigen gewoonten, haar eigen rechtssysteem en haar eigen chefs. De koloniale verantwoordelijken meenden dat dit de orde en de rust in de hand zou werken. De beschavingsarbeid zou er wel bij varen.

Dit zogenaamde behoud van de traditionele structuren was echter vrij dubbelzinnig. Die structuren waren vaak al behoorlijk gekneed door de blanken. De chefs waren in een keurslijf geperst en omgevormd tot semi-administratieve uitvoeringsagenten van het blanke regime. Onwillige maar authentieke chefs werden afgezet; niet-authentieke maar dociele chefs werden geïnstalleerd. Die medewerkers (collaborateurs?) van de blanke bezetter kregen een medaille als ze zich bijzonder verdienstelijk toonden; ze verkregen overigens ook een wedde van de koloniale overheid, a rato van de middelen die in hun omschrijving geïnd werden (wat niet onbelangrijk was voor het rendement van de inlandse belasting); de ruimtelijke afbakening van de inlandse omschrijvingen werd door de blanken bepaald. Die omschrijvingen waren vaak kunstmatige clichéringen van veel subtieler en dynamische prekoloniale realiteiten (in het bijzonder op het gebied van de etnische factor) enz... Met andere woorden: eigenlijk waren de chefferieën hybride constructies. Hetzelfde kan trouwens

gezegd worden van de etnische factor in het algemeen: de Belgische kolonisator heeft het tribalisme mee vorm gegeven en er nieuwe, scherpere vormen aan verleend⁽⁴⁸⁾. Inhoudelijk waren de chefferieën ver verwijderd van de blanke structuren; toch waren ze niet (meer) de uiting van de Afrikaanse authenticiteit. In de ogen van de kolonistoren kaderde het chefferieënsysteem dan ook in een strategie van machtsbehoud, zelfs al ging het om een ersatz-traditie: "*Détruire le cadre coutumier, c'est bouleverser la vie traditionnelle d'un peuple, c'est semer des germes de griefs futurs qui lèveront tôt ou tard! [...] pour sauver les groupements traditionnels et les centres d'une décomposition complète, dangereuse pour le maintien de notre souveraineté en Afrique, un seul moyen rationnel s'offre à nous: leur encadrement par des chefs de sang traditionnels dûment éduqués et instruits [...]*"⁽⁴⁹⁾. Ontevreden en opstandige zwarten zou men immers vooral vinden in de kringen van gemoderniseerde zwarten.

Dit staat in verband met een ander fundamenteel kenmerk van de Belgische koloniale politiek: de argwaan ten opzichte van een te bruuske mondigheid. De onderwijspolitiek speelde hierin natuurlijk een cruciale rol⁽⁵⁰⁾. De basisbeginselen van de Belgische educatieve actie werden uitstekend samengevat in een document uit 1922: "*[...] il faut chercher à atteindre la masse. La race ne s'élèvera à un degré supérieur de civilisation que si l'ensemble de la population est touché; il ne suffit pas de former une élite. [...] c'est à cette condition seulement qu'on évitera les mécomptes que certains redoutent dans la diffusion de l'enseignement aux Noirs et qui, dans plusieurs Colonies, a fait d'eux des déclassés et des éléments de trouble et de perturbation sociale. [...] les praticiens, à quelque opinion philosophique qu'ils appartiennent, sont [...] unanimes à reconnaître qu'on n'arrivera vraiment à transformer la race noire, au point de vue moral, qu'en lui donnant de*

solides convictions religieuses"⁽⁵¹⁾.

De brede massa moest dus worden opgenomen in een eenvoudig maar geografisch omspannend netwerk van lagere scholen; pas later, als een minimale scholarisatie overal was doorgedrongen, kon men denken aan de uitbouw van een hoger opvoedingsniveau. Wat betreft de scholings- en alfabetiseringsgraad stak de Belgische kolonie inderdaad met kop en schouders uit boven de andere Afrikaanse kolonies. In 1916 waren 100.000 zwarte kinderen opgenomen in het schoolsysteem; in 1938 waren dat er reeds méér dan 1 miljoen⁽⁵²⁾. Samen met het uitstekende gezondheidsnetwerk vormde die basiseducatie de grote fierheid van de Belgische kolonisator. Zoals uit bovenstaand citaat blijkt, moest die opvoeding ook godsdienstig van aard zijn. Zonder die omkadering zou de zwarte ziel onvermijdelijk afdwalen naar gevaarlijke oorden, zo dacht men. Lange tijd waren ook de liberalen en de socialisten het daarmee eens. Pas in de jaren '50 werd de Belgische 'schoolkwestie' naar de kolonie uitgevoerd. Uiteraard moest die godsdienst een christelijke godsdienst zijn: de islam, die op een veel langere traditie van inplanting op het zwarte continent kon bogen, vond men te gevaarlijk voor de sociale en politieke rust. De katholieke en protestantse evangelisatie kreeg dus de vrije hand, hoewel het katholieke missiewerk op verschillende manieren geprivilegieerd werd. Dit belette trouwens niet dat sociale protest- of weerstandsbewegingen zich soms uitten in het kader van syncretische religieuze bewegingen, zoals het kimbangisme of de kitawala-beweging, die christelijke elementen integreerden in een verlossende heilsboodschap die gericht was tegen de koloniale onderdrukking. Heel de Belgische koloniale periode wordt trouwens gekenmerkt door de aanwezigheid van endemische, veelvormige en moeilijk te vatten vormen van verzet: individuele en verspreide verzetsvormen,

rurale agitatie en opstanden, muiteerijen, industriële stakingen en religieuze protestbewegingen zijn niet weg te denken uit het sociale en politieke leven van de kolonie⁽⁵³⁾.

De Belgische koloniale overheid was dus gekant tegen de vorming van inlandse intellectuele elites: de bevolking werd daarvoor nog niet rijp geacht. Pas in de jaren '50 zette men de eerste stappen naar hoger onderwijs voor de autochtone bevolking. De eerste Congolesse licentiaat studeerde af in 1956 (de eerste zwarte priester was echter reeds geordineerd in 1917). Verwesterde zwarte elites, te ver verwijderd van de grote massa, zouden vlug gefrustreerd en dus opstandig worden, zo luidde de redenering van de kolonisator. Maar zelfs zonder een omvangrijke intellectuele elite heerste er frustratie in Belgisch-Congo! De sociaal-economische en politieke opties van het Belgisch koloniaal regime hadden immers geleid tot de vorming van een zwakke en ondergeschikte laag van 'moderne' zwarten, de *évolués* die we hoger reeds ontmoetten. Ondanks al hun inspanningen bleek de weg naar erkenning en gelijkwaardigheid oneindig lang. "*Quand, par sa formation, sa maturité, ses qualités morales, sa manière de vivre [...], le Noir s'est révélé l'EGAL de l'Européen et qu'on le traite, non au niveau de cet Européen, mais au niveau d'un être inférieur [...]; lorsqu'on refuse délibérément de lui reconnaître ses droits fondamentaux en tant que citoyen de cette grande famille humaine, tout cela n'est autre que cette maladie dont souffre confusément la conscience africaine, cette maladie, c'est la discrimination raciale*", schreef een jonge *évolué*, een zekere Patrice Lumumba enkele jaren voor de onafhankelijkheid⁽⁵⁴⁾. Die toestand is mede de oorzaak van de plotselinge en hevige explosie van het Congolesse nationalisme in de loop van de jaren '50. Maar dit is een ander verhaal...

- (1) Onder meer de talrijke werken van A.M. DELATHUY (= J. MARCHAL), uitgegeven bij EPO in Berchem en heruitgegeven bij L' Harmattan in Parijs, evenals D. VANGROENWEGHE, *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, Brussel-Amsterdam: Elsevier, 1985, gaan diep in op die wreedheden.
- (2) Men raadplege ook de recente bibliografie door J.-L. VELLUT (ed.), *Bibliographie historique du Zaïre à l'époque coloniale (1880-1960). Travaux publiés en 1960-1996*. Louvain-la-Neuve - Tervuren, Centre d'Histoire de l'Afrique (UCL) - Musée Royal d'Afrique Centrale, 1996.
- (3) I. NDAYWEL è NZIEM, *Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la république démocratique*, Bruxelles: Duculot, 1998.
- (4) J.-L. VELLUT, Hégémonies en construction: articulation entre Etat et entreprises dans le bloc colonial belge (1908-1960). In: *Revue Canadienne des Etudes Africaines*, 16(1982)2, pp. 313-330.
- (5) Gecit. in P. JOYE, *Les trusts au Congo*, Bruxelles, 1961, p. 293.
- (6) J.-Ph. PEEMANS, Capital Accumulation in the Congo under Colonialism: the Role of the State. In: P. DUIGNAN & L.H. GANN, (eds.), *Colonialism in Africa 1870-1960. Vol. 4. The Economics of Colonialism*, Cambridge: CUP, 1975, p. 183.
- (7) F. BEZY, *Problèmes structurels de l'économie congolaise*, Louvain: IRES-Nauwelaerts, 1957, p. 113.
- (8) J. STENGERS, *Le Congo, mythes et réalités*, Gembloux: Duculot, 1989, p.182.
- (9) Zie bv. J.-F. BAYART, *L'Etat en Afrique. La politique du ventre*, Paris: Fayard, 1989.
- (10) G. VANDEWALLE, *De conjuncturele evolutie in Kongo en Ruanda-Urundi*, Antwerpen, 1966, p. 9.
- (11) Gecit. in J. HIGGINSON, *A Working Class in the Making. Belgian Colonial Labor Policy and the African Mine Worker*, Madison: Univ. of Wisconsin Press, 1990, p.3.
- (12) E. N'DONGALA, La production vivrière au Congo pendant la période 1960-1966. In: *Indépendance, inflation, développement. L'économie congolaise de 1960 à 1965*, Paris: Mouton, 1968, pp. 750-751.
- (13) A. HUYBRECHTS, *Transports et structures de développement au Congo*, Paris: Mouton, 1970, p. 160.
- (14) J. STENGERS, *Combien le Congo a-t-il coûté à la Belgique?*, Bruxelles, Académie Royale des Sciences Coloniales, 1957, 394 p. (i.h.b. pp. 350-351).
- (15) L. de SAINT-MOULIN, La population du Congo pendant la Seconde Guerre Mondiale. In: *Bijdragen over Belgisch-Congo tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel: KAOW, (1983), p. 25.
- (16) W. BLONDEEL, De "Commission Permanente pour la Protection des Indigènes" en het demografisch probleem in Belgisch-Congo. In: *Mededelingen der zittingen van de KAOW*, (1976)3, p. 309.
- (17) Zie bv. B. DE MEULDER, *De kampen van Kongo. Arbeid, kapitaal en rasverdeling in de koloniale planning*, Amsterdam-Antwerpen: Meulenhoff-Kritak, 1996, 157 p.
- (18) J. de HEMPTINNE, La politique économique et sociale au Congo Belge. In: *Congo*, 9(1928)4, pp. 579 en 587.
- (19) M. LIPPENS, *Notre politique coloniale*, Bruxelles: Goemaere, 1928, p. 28.
- (20) G. MOULAERT, *Problèmes coloniaux d'hier et d'aujourd'hui*, Bruxelles: Editions Universelles, 1939, p. 277.
- (21) M. VAN DE VELDE, *Economie belge et Congo Belge*, Anvers: Lloyd Anversois, 1936, pp. 195-196.
- (22) Zie bv. de kritiek in het fameuze senaatsrapport over de koloniale begroting 1934: *Parlementaire Documenten Senaat, 1933-1934*, nr. 85, p. 19.
- (23) *Sénat de Belgique. Compte rendu analytique, 1932-1993*, 27 juli 1933, pp. 207-208.
- (24) *Congo. Revue générale de la Colonie belge*, 14(1933)3, p. 448.
- (25) J.-L. LACROIX, *Industrialisation au Congo. La transformation des structures économiques*, Paris-La Haye: Mouton, 1967, p. 21 e.v.
- (26) Cijfergegevens in M. VAN DE VELDE, *Economie belge [...]*, p. 147 en F. BEZY, *Problèmes [...]*, p. 231.
- (27) P. RYCKMANS, *Etapes et jalons*, Bruxelles: Larcier, 1946, p. 205.
- (28) *Verslag van de zending van de Senaat in Congo*, Brussel, 1947, p. 199 e.v.
- (29) G. VANTHEMSCHE, *Genèse et portée du Plan décennal du Congo Belge (1949-1959)*, Bruxelles: KAOW, 1994, 90 p.
- (30) Zie bv. *L'économie congolaise à la veille de l'indépendance*, Bruxelles: Fédération des Entreprises Congolaises, 1960, pp. 20-22.
- (31) *Statistisch Jaarboek van België*, 1930, p. 241 en 1959, p. 532.
- (32) V. JACOBS, *La déficience des colons au Congo*, Bruxelles, 1938, p. 36.
- (33) L. de SAINT-MOULIN, *La population [...]*, p. 25.
- (34) E. LEPLAE, *2e Congrès Colonial belge. Bruxelles, 6 et 7 février 1926. Compte rendu et rapports*, Bruxelles: Lesigne, 1926, p. 89. Zie ook MULAMBU MVULUYA, Cultures obligatoires et colonisation dans l'ex-Congo Belge. In: *Cahiers du CEDAF*, (1974)6-7, 99 p.
- (35) J.-Ph. PEEMANS in F. BEZY, J.-Ph. PEEMANS & J.-M. WAUTELET, *Accumulation et sous-dévelop-*

- peement au Zaïre 1960-1980, Louvain-la-Neuve: Presses de l'Université de Louvain, 1981, pp. 35-36.
- (36) J. MOKILI DANGA KASSA, *Politiques agricoles et promotion rurale au Congo-Zaïre 1885-1997*, Paris: L'Harmattan, 1998, pp. 135-182.
- (37) *L'économie congolaise, [...]*, p. 23.
- (38) B. DE MEULDER, *De kampen [...]*; J. HIGGINSON, *A Working Class [...]*.
- (39) A. DOUCY & P. FELDHEIM, *Problèmes du travail et politique sociale au Congo Belge*, Bruxelles: Librairie Encyclopédique, 1952, p. 141.
- (40) J.-Ph. PEEMANS, *Capital Accumulation [...]*, p. 181.
- (41) L. BAECK, *Economische ontwikkeling en sociale structuur in Belgisch Kongo*, Leuven: KUL-CES, 1959, p. 170.
- (42) Zie bv. M. MERLIER (= A. MAUREL), *Le Congo de la colonisation belge à l'indépendance*, Paris: Maspero, 1962, pp. 188-193 (nouveauté en 1992, sous le vrai nom de ce auteur, A. MAUREL, Paris: L' Harmattan); B. JEWSIEWICKI, *Capitalisme par procuration et industrialisation sans entrepreneurs: la petite entreprise au Congo Belge*. In: C. COQUERY-VIDROVITCH (ed.), *Entreprises et entrepreneurs en Afrique*, Paris: L'Harmattan, 1983, dl. 2, p. 81-100.
- (43) *4e Congrès Colonial belge. Bruxelles, 29 et 30 juin 1935. Comptes rendus*, Bruxelles: R. Louis, 1935, p. 75.
- (44) P. LUMUMBA, *Le Congo, terre d'avenir, est-il menacé?* Bruxelles: Office de Publicité, 1961, p. 113.
- (45) Geciteerd in *Congo. Revue générale de la Colonie belge*, (1920)II, pp. 359-361.
- (46) A. VAN ISEGHEM, *Au Congo. Centralisation et décentralisation*. In: *Bulletin de la Société Belge d'Etudes Coloniales*, 28(sept.-oct.1921)9-10, p. 507.
- (47) J.-L. VELLUT, *Guide de l'étudiant en histoire du Zaïre*, Kinshasa: Presses Universitaires du Zaïre, 1979, pp. 112-115.
- (48) B. JEWSIEWICKI, *The Formation of the Political Culture of Ethnicity in the Belgian Congo, 1920-1959*. In: L. VAIL (ed.), *The Creation of Tribalism in Southern Africa*, London-Berkeley: James Currey -University of California Press, 1989, pp. 324-349; I. NDAYWEL & NZIEM, *Histoire du Congo [...]*, pp. 465-472.
- (49) V. VERMEULEN, *Déficiences et dangers de notre politique indigène. Comment y remédier*, Bruxelles, 1952, pp. 47 en 48.
- (50) M. DEPAEPE & L. VAN ROMPAEY, *In het teken van de bevoogding. De educatieve actie in Belgisch Kongo (1908-1960)*, Leuven: Garant, 1995, 254 p.
- (51) Rapport du Bureau du Comité Permanent du Congrès Colonial National sur la question de l'enseignement au Congo. In: *Congo. Revue générale de la Colonie belge*, (1922)III, pp. 180-181, 190-191, 194-195.
- (52) B. JEWSIEWICKI, *Belgian Africa*. In: *The Cambridge History of Africa*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, vol. 7, p. 472.
- (53) J.-L. VELLUT, *Résistances et espaces de liberté dans l'histoire coloniale du Zaïre: avant la marche à l'Indépendance (ca. 1876-1945)*. In: C. COQUERY-VIDROVITCH, A. FOREST & H. WEISS (ed.), *Rébellions - révolution au Zaïre 1963-1965*, Paris: L'Harmattan, 1987, t.1, pp. 24-73.
- (54) P. LUMUMBA, *Le Congo, terre d'avenir [...]*, pp. 146-147.